

Życie lekarzy w zaborze rosyjskim w świetle korespondencji Józefa Bielińskiego

Physicians' life in the Russian partition in the light of Jozef Bielinski's correspondence

Anita Magowska

ORCID 0000-0002-6046-3993

Uniwersytet Medyczny w Poznaniu

Streszczenie. Artykuł stanowi komentarz do przytoczonej poniżej korespondencji Józefa Bielińskiego (1848-1926) – lekarza. W Bibliotece Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie zachowały się bruliony zawierające brudnopisy listów Bielińskiego z lat 1876-1878 i korespondencja do niego kierowana z tego okresu. Wszystkie listy są źródłem wiedzy o życiu polskich lekarzy w zaborze rosyjskim w ostatnim ćwierćwieczu XIX w. Józef Bieliński nie był Litwinem, pochodził z Lubrańca koło Włocławka. Po ukończeniu studiów lekarskich na Uniwersytecie Warszawskim, został skierowany do walki z epidemią cholery w pobliskim miasteczku Kałuszyn. Gdy został tam lekarzem miejskim, z czym łączyła się bardzo niskie wynagrodzenie, mając na utrzymaniu żonę i rodziców, zaczął szukać lepiej płatnej posady. Został dobrowolnie lekarzem w Cholunicy w guberni wiatkiej, gdzie Rosjanie zsyłali polskich więźniów politycznych. Przytoczone listy dostarczają szczegółowej wiedzy o warunkach życia i pracy lekarzy polskich w głębi Rosji.

Abstract. The article presents the life and scientific activity of Józef Bieliński (1848-1926), a doctor. In the Wroblewskis' Library of the Lithuanian Academy of Sciences in Vilnius, notebooks containing rough drafts of Bieliński's letters and correspondence addressed to him have been preserved. These all letters are a source of knowledge about the life of Polish doctors in the Russian partition of Poland in the last quarter of the 19th century. Although most of his life Bieliński spent in Russia and Lithuania, he was nor a Lithuanian, neither a Russian, but a Pole, born in Lubraniec near Włocławek. After graduating from medical studies at the University of Warsaw, Bieliński was sent to fight the cholera epidemic in the nearby town of Kaluszyn. He became a city doctor soon, which was associated with a low salary. He had to support his wife and parents, hence, he began to look for a better-paid job and found it in the village of Cholunica in the governorate of Wiatka (today Kirow), a very unpleasant place, where the Russians sent Polish political prisoners. The letters from Cholunica provide detailed knowledge about Polish doctors' living and working conditions in the interior of Russia in the 1870s.

Słowa kluczowe: Józef Bieliński, Alfons Koziół-Poklewski, zabór rosyjski, XIX wiek, lekarze polscy, epidemia cholery

Keywords: Józef Bieliński, Alfons Koziół-Poklewski, Russian Partition, 19th century, Polish physicians, cholera epidemic

Wprowadzenie

Pisarstwo historyczne Józefa Bielińskiego (1848-1926) podziwiali wszyscy światli obywatele żyjący w podzielonej przez zaborców Polsce. Jego oparte o trudno dostępne źródła archiwalne monografie dziejów szkolnictwa wyższego w Wilnie i Warszawie przypominały o polskości ziem zagarniętych przez Rosjan, budząc uznanie towarzystw naukowych w Wilnie, Warszawie, Krakowie i Poznaniu, co wyraziło się w nadaniu mu ich członkostwa honorowego. Uniwersytet Jagielloński ofiarował mu zajmowaną przez profesora Józefa Oettingera (1818-1895) katedrę historii medycyny, której nie posiadający żadnego stopnia naukowego Bieliński nie mógł przyjąć i oczywiście nie przyjął¹. Z drugiej strony, wpisujący się w nurt publicystyki społecznej okresu pozytywizmu Bieliński został poddany represjom władz carskich, które usiłowały ograniczyć jego aktywność pisarską kierując go do pracy w lazarecie w fortecy Kara-Kała w Kraju Zakaspijskim (obecnie Turkiestan). Tam pozyskał świadectwo uwalniające od służby państwowej i w 1901 roku przeniósł się jako emeryt do Warszawy². Jego książki historyczne uzyskiwały pochlebne recenzje, m.in. na łamach „Kwartalnika Historycznego” (1900) i „Kuriera Warszawskiego” (1913)³. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości entuzjazm, jaki budziło jego pisarstwo, jednak zmalało i Bieliński wkrótce został zapomniany. Kiedy zmarł, zaledwie garstka ludzi odprowadziła jego trumnę na warszawski Dworzec Wileński, skąd pociąg przewiózł ją do Wilna⁴.

Przechowywane w Bibliotece Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk (Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka) w Wilnie dwa bruliony listów Józefa Bielińskiego dostarczają ciekawych wiadomości o nim i o życiu codziennym Polaków w zaborze rosyjskim w ostatnim ćwierćwieczu XIX wieku, zwłaszcza o realiach praktyki lekarskiej i mechanizmach rusyfikacji i obrony przed nią⁵. Brudnopisy listów Bielińskiego pochodzą z lat 1876-1881⁶ i 1884-1901⁷. Ton wypowiedzi i zakres tematyczny listów jest w obu brulionach różny. W pierwszym Bieliński pisze listy, aby uzyskać poprawę bytu swej rodziny, w drugim jest bogaty w ciężkie doświadczenia, pogodzony ze śmiercią dwóch córek i skupiony tylko na pracy badawczej. W poniższej edycji uwzględniono tylko listy z pierwszego brulionu, obejmującego okres pracy w Chołunicy i Słobodsku w guberni wiackiej. Pominięto próby literackie Bielińskiego, które także tam się znajdują.

¹ J. Bieliński, Autobiografia, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1926, nr 2, s. 165-166.

² Tamże, s. 168.

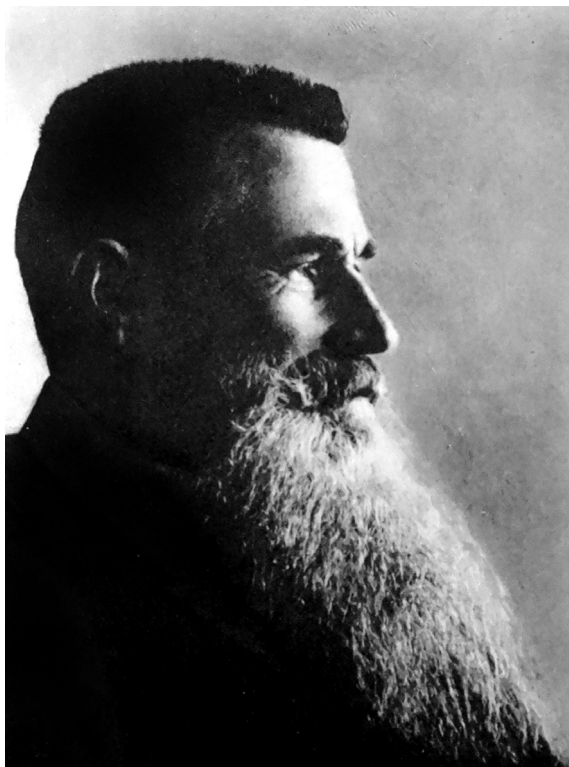
³ Tamże.

⁴ M. Zweigbaum, Śp. Józef Bieliński. Wspomnienie pośmiertne, „Polska Gazeta Lekarska” 1926, nr 34 i 35, s. 631-634.

⁵ Biblioteka Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie (Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka): dalej: BLAN.

⁶ BLAN, F.9-106.

⁷ BLAN, F.9-1432.

Józef Bieliński (1848-1926)

Uzupełnieniem niektórych listów jest korespondencja skierowana do Bielińskiego, znajdująca się w tej samej bibliotece, lecz w innym zespole⁸. Edycja objęła tylko listy Wincentego Koziół-Poklewskiego (1853-1929) i ks. biskupa Adama Stanisława Krasieńskiego (1810-1891). Połączono je z listami Bielińskiego tak, by powstała spójna całość, świadectwo ciężkich warunków życia Polaków w guberni wiackiej.

Przy większości listów zapisanych w brulionie wskazana jest osoba adresata. Nie są one datowane, ale bruliony obejmują określone przedziały czasu, dlatego można było ustalić, w którym roku dany list został napisany. Roboczy charakter brulionu sprawiał, że wiele listów nie miało nagłówka ani podpisu. Jedne i drugie w poniższej edycji na ogół dodawano.

Przytoczone poniżej listy zostały pogrupowane w oparciu o kryterium adresata i ponumerowane. Treść została zmodernizowana, np. zamiast „wytłumaczyć” jest zgodne z intencjonalnym znaczeniem „przetłumaczyć”, zamiast „tem” – „tym”, zamiast „poczem” – „odtąd”, zamiast „szczególniej” – „szczególnie”, zamiast „recept” – „recepta”.

⁸ BLAN, F.7-411.

Lekarz historykiem, archiwistą i bibliotekarzem

Podstawowej wiedzy o życiu i działalności Bielińskiego dostarcza wspomnienie Marka Zweigbauma zamieszczone tuż po jego śmierci w „Polskiej Gazecie Lekarskiej”. Charakter uzupełniający ma zamieszczone w „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” wspomnienie profesora Adama Wrzosa (1875-1965), patologa, antropologa i historyka medycyny, który ponadto opublikował autobiografię Bielińskiego⁹. Udostępnił ją także Adolf Suligowski, który w 1931 roku własnym sumptem wydał broszurę zawierającą życiorys i spis prac Bielińskiego¹⁰. Na tej samej autobiografii opiera się artykuł Moniki Zamachowskiej poświęcony Bielińskiemu jako badaczowi dziejów instytucji medycznych w Polsce¹¹.

Bieliński napisał ją na prośbę Wrzosa, skupiając się nie tyle na odtwarzaniu faktów ze swego życia, co na wyjaśnieniu powodów, dla których z lekarza przeobraził się w historyka, a następnie zawodowego archiwistę¹² i bibliotekarza¹³. Zmiana profesji dokonywała się stopniowo, począwszy od 1873 roku, w którym otrzymał dyplom ukończenia studiów medycznych na Uniwersytecie Warszawskim i został oddelegowany do walki z epidemią cholery w nieodległym Kałuszynie. Z zadania wywiązał się dobrze i w połowie września 1874 roku, dwa tygodnie po ślubie z Heleną z Bartmińskich, został mianowany lekarzem miejskim Kałuszyna z pensją 150 rb. rocznie¹⁴. To było za mało, by utrzymać rodzinę, dlatego Bieliński poprosił o pomoc swego profesora z czasów studiów lekarskich, Polikarpa Girsztowta (1827-1877) i za jego wstawiennictwem uzyskał posadę lekarza w Chołunicy w guberni wiackiej, około 400 km na północ od Kazania, gdzie znajdowały się zakłady metalurgiczne specjalizujące się w produkcji wielkopiecowej żelaza wysokiej jakości. Ich właścicielem i pracodawcą Bielińskiego był Alfons Kozieł-Poklewski (1809-1890), zamożny przemysłowiec polskiego pochodzenia, który w Rosji dorobił się majątku na produkcji alkoholu, a następnie zainwestował go w gorzelnie, browary, fabryki i parostatki¹⁵. Poklewski był zainteresowany sprowadzeniem lekarza do Chołunicy i dlatego obiecał Bielińskiemu wynagrodzenie w wysokości 1500 rb. Rocznie, a więc dziesięciokrotnie więcej niż

⁹ A. Wrzosek, Józef Bieliński (1848-1926). (Wspomnienie pośmiertne), „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny 1926, R. 5, nr 1, s. 151.

¹⁰ A. Suligowski, Józef Szeliga Bieliński. Jego działalność i jego prace, Warszawa 1931.

¹¹ M. Zamachowska, Józef Bieliński, lekarz, badacz dziejów instytucji medycznych w Polsce, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2015, nr 4, s. 163-169.

¹² M. Zweigbaum, dz. cyt., s. 631. Podczas I wojny światowej Komitet Obywatelski miasta Warszawy mianował J. Bielińskiego kuratorem archiwów Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego i Okręgu Naukowego Warszawskiego, po powstaniu Uniwersytetu Warszawskiego został jego archiwistą, a w niepodległej Rzeczypospolitej był kierownikiem, potem dyrektorem archiwum Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

¹³ Przed I wojną światową J. Bieliński przez kilka lat prowadził bibliotekę Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego, wcześniej był bibliotekarzem Towarzystwa Lekarskiego w Wilnie.

¹⁴ BLAN, F.9-1432, s. 1r.

¹⁵ A. Magowska, Życie codzienne polskich lekarzy w służbie Rosji w XIX w. w świetle ich listów, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2013, nr 3, s. 423-434.

otrzymywał on w Kałuszynie. Kiedy Bielińscy przybyli do Chołunicy, okazało się, że znaleźli się na odciętej od świata prowincji, gdzie panuje nieznaną im wcześniej drożyzna. Zakup bryczki i konia oraz inne najpotrzebniejsze inwestycje w gospodarstwo domowe zmusiły ich do zaciągnięcia długów, których spłacić nie byli w stanie.

Po wypowiedzeniu w 1877 r. przez Rosję wojny Turcji, prawie wszyscy lekarze polscy pracujący na Zauralu zostali powołani do wojska. Bieliński też się z tym liczył, ale póki co musiał bez wynagrodzenia zastępować innych lekarzy powiatu słobodzkiego. Wobec konieczności ciągłego oszczędzania na żywności i odzieży dopełniło to jego rozgoryczenia¹⁶. Poprosił Alfonsa Poklewskiego o podwyżkę pensji, ale zamiast niej uzyskał obietnicę poprawy bytu po przeniesieniu do Kamyszłowa, miasteczka powiatowego sąsiadującego z Talicą, gdzie znajdowała się rezydencja „wódzanego króla Uralu” i największe z jego gorzelni oraz browarów¹⁷. Lekarz już nie ufał Poklewskiemu, dlatego postanowił podjąć intratną pracę na Syberii. Nieoczekiwana propozycja objęcia stanowiska lekarza miejskiego w pobliskim Słobodsku wydawała mu się obiecująca, ale i tu miał poczucie wykorzystywania przez bogaczy oraz marnowania życia. W 1879 r. jego dramat dopełniła śmierć młodszej córki, Zosi¹⁸. Coraz bardziej marzył o pracy w Wilnie, co dzięki pieniądзом na podróż uzyskanym od Poklewskiego i koneksjom rodzinnym udało mu się zrealizować w 1880 roku.

Po przeprowadzce do Wilna, gdzie został lekarzem wojskowym, przekazał Adamowi Ferdynandowi Adamowiczowi (1802-1881)¹⁹, niegdyś profesorowi tutejszej Akademii Medyko-Chirurgicznej, listy od przebywającego na zesłaniu w Wiatce biskupa wileńskiego Adama Stanisława Krasińskiego (1810-1891)²⁰. Na pogrzebie Adamowicza ludzie wyrażali się o nim lekceważąco, dlatego Bieliński postanowił dowiedzieć się czegoś o instytucji naukowej, z którą ten uczony był związany²¹. Tak zaczęła się jego przemiana w historyka. Odtąd wolne chwile spędzał w archiwach i bibliotekach wileńskich, gdzie wzorując się na Ludwiku Gąsiorowskim (1807-1863), autorze kilkutomowego „Zbioru wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce od czasów najdawniejszych aż do najnowszych” (Poznań 1839-1855), skrupulatnie sporządzał wypisy archiwalne i noty bibliograficzne. Dzięki nim w Kara-Kała dokończył

¹⁶ BLAN, F.9-106, s. 75v-76r.

¹⁷ W. Skubniewski (Barnał), Dom Handlowy „A. F. Poklewskiego-Koziefla Następcy”, „Zesłaniec” 2007, nr 29, s. 25.

¹⁸ BLAN, F.9-1432, s. 88-89.

¹⁹ A. F. Adamowicz pochodził z rodziny żydowskiej. Był synem kupca Izaaka Langfura i Sary z Adamowiczów. Nauki początkowe odebrał w domu pod kierunkiem m.in. Tomasza Zana. Po ukończeniu wileńskiego gimnazjum przyjął wyznanie ewangelicko-augsburskie, a potem studiował filozofię i medycynę na Cesarskim Uniwersytecie Wileńskim. Po studiach został asystentem profesora terapii Józefa Franka, a po odbyciu podróży naukowej jego adiunktem, następnie pomocnikiem profesora anatomii porównawczej Ludwika Bojanusa. Od 1832 r. (od 1834 r. jako profesor nadzwyczajny epizootologii i anatomii porównawczej, od 1835 r. jako profesor zwyczajny), wykładał wraz z Karolem Muyschelem weterynarię na Akademii Medyko-Chirurgicznej w Wilnie. Za: T. Bilikiewicz, Adamowicz Adam Ferdynand, [w:] PSB, t. 1, Kraków 1935, s. 26.

²⁰ PAHL, F 1135-5-19, s. 27-28. Por.: A. Magowska (oprac.), Korespondencja Adama Ferdynanda Adamowicza za lata 1848-1867, „Acta Medicorum Polonorum” 2016, s. 79-107.

²¹ J. Bieliński, dz. cyt., s. 165.

opracowywanie historii Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego, dla ominięcia cenzury rosyjskiej wydanej drukiem w Krakowie²². Kiedy trzypięciotomowa monografia została wydrukowana, Bieliński zyskał we wszystkich zaborach sławę historyka pracującego na unikalnych źródłach archiwalnych²³.

Listy Bielińskiego jako zasób wiedzy źródłowej o lekarzach

Grupą zawodową najbardziej wyeksponowaną w korespondencji Józefa Bielińskiego byli lekarze, zwłaszcza pochodzenia ziemiańskiego lub żydowskiego. Przyjaźnił się z jednymi i drugimi. Wbrew funkcjonującym dziś negatywnym stereotypom, w okresie zaborów polscy lekarze różnych wyznań darzyli się wzajemnym szacunkiem. W okresie, z którego pochodzą listy Bielińskiego, a więc z drugiej połowy XIX wieku, sytuacja materialna lekarzy polskich w tzw. Kraju Zachodnim Rosji (czyli na olbrzymim terytorium dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów, sięgającym od granic Królestwa Polskiego w głąb Rosji) była znacznie gorsza niż w Królestwie Polskim. Z jednej strony, niewielu chorych mogło sobie pozwolić na opłacenie wizyty lekarza, z drugiej, posad w cywilnej służbie zdrowia było niewiele. W dobrej sytuacji materialnej znajdowali się tylko lekarze wojskowi, ale ci musieli się liczyć z koniecznością przeprowadzek wraz z rosyjskim pułkiem, któremu byli przypisani, tak jak stało się w 1892 r. z Bielińskim, który trafił na kilkanaście lat do Olity nad Niemnem.

Polscy lekarze w Kraju Zachodnim Rosji w większości wywodzili się z rodzin ziemiańskich, których majątki zostały skonfiskowane za udział w powstaniu styczniowym lub uległy rozproszeniu z powodu podziałów między liczne potomstwo. Starannie wykształceni absolwenci studiów medycznych w Warszawie, Petersburgu, czy Moskwie byli przygotowani zawodowo do roli twórców zrębu systemu zdrowia publicznego w Rosji carskiej. Miałość życia na rosyjskiej prowincji jednak sprawiała, że przeżywali tam załamanie psychiczne i doświadczali kryzysu wiary, bo byli oddaleni od kościołów rzymsko-katolickich o kilkaset kilometrów. Polacy mieli dostęp tylko do duchownych prawosławnych, w polityce caratu stanowiących czynnik wynarodowienia. Żyjąc na pustkowiu kulturalnym daleko od ziem ojczystych, lekarze niekiedy popadali w pijaństwo i rozwiązłość. Dostrzegali to Bieliński. Aby nie być posądzonym, że jest kimś takim, publikował prace naukowe. Problem uzależnienia od alkoholu dotyczył także niektórych byłych powstańców styczniowych, a więc zesłanych na Syberię Polaków z Litwy. Po powrocie z zesłania nie mogli wrócić w okolice rodzinnego majątku, a w nowym miejscu nie adaptowali się do rzeczywistości i rozpijali się, popadając w postępującą biedę. Jednym z nich był teść Bielińskiego, pułkownik Bartmiński, pochodzący z Litwy, a po powrocie z Syberii zmuszony do osiedlenia się w Warszawie.

Z kolei konsekwencją deficytu lekarzy w Rosji było powierzanie tym nielicznym praktyki w pełnym zakresie medycyny i chirurgii. Specjalności lekarskie jeszcze się

²² J. Bieliński, *Cesarski Uniwersytet Wileński 1579-1831*, t. 1-3, Kraków 1907-1913.

²³ M. Zamachowska, dz. cyt., s. 169.

Grób Józefa Szeliga-Bielińskiego i jego żony Heleny na Cmentarzu Bernardyńskim w Wilnie.
Fot. Anita Magowska

nie wyodrębniły, ale ze współczesnej perspektywy można powiedzieć, że Bieliński był higienistą, epidemiologiem, wakcynologiem, specjalistą w zakresie zarządzania szpitalem, pediatrą, internistą, ginekologiem, a w razie potrzeby położnikiem i chirurgiem.

Listy Bielińskiego przybliżają nie tylko sytuację zawodową i społeczną lekarzy. Ujawniają też istnienie szlachetnych więzi łączących dorosłe dzieci ze starzejącymi się rodzicami. Mimo niedostatku, dzieci brały ich na swoje utrzymanie i przekazywały pieniądze nawet, gdy im samym były one bardzo potrzebne. Korespondencja ujawnia stratyfikację polskiego społeczeństwa żyjącego w Rosji. Nie wszyscy cierpieli biedę. Osoby rzutkie zdobywały majątek i spożytkowywały go w rozmaity sposób, niekiedy marnotrawiąc jak student farmacji Wiktor Bartmiński, albo przeznaczając

w relatywnie dużej części na filantropię, jak – według literatury, bo z listów Bielińskiego to nie wynika – postępował Alfons Kozieli-Poklewski i jego synowie²⁴.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Biblioteka Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie (Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka): F.7-411, F.7-461, F.9-106, F.9-1432,
Państwowe Archiwum Historyczne Litwy, F.1135-5-19.

Opracowania:

- Bieliński J., Autobiografia, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1926, nr 2, s. 161-177.
Bieliński J., Cesarski Uniwersytet Wileński 1579-1831, t. 1-3, Kraków 1899-1900.
Bilikiewicz T., Adamowicz Adam Ferdynand, [w:] PSB, t. 1, Kraków 1935, s. 26.
Kozłowski E., Kossakowski Jarosław Michał, [w:] PSB, t. XIV, Wrocław 1968-1969, s. 267.
Magowska A., Życie codzienne polskich lekarzy w służbie Rosji w XIX w. w świetle ich listów, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2013, nr 3, s. 423-434.
Skubniewski W. (Barnał), Dom Handlowy „A. F. Poklewskiego-Kozieli Następcy”, „Zesłaniec” 2007, nr 29, s. 25-31.
Suligowski A., Józef Szeliga Bieliński. Jego działalność i jego praca. Warszawa 1931.
Wrzosek A., Józef Bieliński (1848-1926). (Wspomnienie pośmiertne), „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny 1926, R. 5, nr 1, s. 151-152.
Zamachowska M., Józef Bieliński, lekarz, badacz dziejów instytucji medycznych w Polsce, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2015, nr 4, s. 163-169.
Zweigbaum M., Śp. Józef Bieliński. Wspomnienie pośmiertne, „Polska Gazeta Lekarska” 1926, nr 34 i 35, s. 631-634.

²⁴ W. Skubniewski, dz. cyt., s. 26-28.